ORTOGRAPIYA ITÁWIT

Ortograpiyang Itáwit

ORTOGRAPIYA ITÁWIT

Karapatang-sipi © 2016 nina Susan A. Pagulayan, Analiza E. Talattad, Natividad P. Carag, Augusta D. Sales, Clifford E. Abad, Dr. Inocencio T. Carag, Dr. Marites S. Lingan, Dr. Noemi O. Obsena, Leila P. Areola, Gilbert N. Tong, at ng Kagawaran ng Edukasyon Rehiyon 02.

RESERBADO ANG LAHAT NG KARAPATAN. Walang bahagi ng librong ito ang maaaring sipiin o gamitin nang walang nakasulat na pahintulot mula sa may-akda at tagapaglathala.

CIP Data

Ortograpiya Itáwit = Ortograpiyang Itáwit/Susan A. Pagulayan... [et al.]. -- Manila: Komisyon sa Wikang Filipino, c2016.

ISBN 978-971-0197-93-4

Itáwit language.
Filipino language.

1. Philippines – Languages – Orthography and spelling. I. Talattad, Analiza E. II. Carag, Natividad P. III. Sales, Augusta D. IV. Abad, Clifford E. V. Carag, Inocencio T. VI. Lingan, Marites S. VII. Obsena, Noemi O. VIII. Leila P. Areola, IX. Gilbert N. Tong, X. Kagawarn ng Edukasyon Rehiyon 02. IX. Ortograpiya Itáwit.

PL5992 499.217 2016

Inilathala ng

KOMISYON SA WIKANG FILIPINO
Gusaling Watson, 1610 Daang JP Laurel
1005 San Miguel, Maynila
Tel. 02-733-7260 • 02-736-2525
Email: komfil@kwf.gov.ph
Website: www.kwf.gov.ph

Nilalaman

5 **MENSAHE**
Mensahe

9 **PAMUKAT**
Pambungad

14 **GRAFEMA**
Grafema

18 **PANTIG ANTARE PALAPANTIGAN**
Pantig at Palapantigan

24 **PADDELETRA NGA AVVUYAT**
Pagbaybay na Pabigkas

32 **PADDELETRA NGA ATTURAT**
Pagbaybay na Pasulat

40 **ZIPING NGA PATINIG**
Kambal-Patinig

46 **ZIPING NGA KATINIG ANTARE DIGRAPO NGA SK, ST, SH, KT**
Kambal-Katinig at Digrapong SK, ST, SH, KT

48 **PATTALI NGA E/I ANTARE O/U**
Palitang E/I at O/U

52 **TULDIK IRA**
Mga Tuldik

60 **KEUSA YO GALLANG**
Gamit ng Gitling

68 **ANG MGA BUMUO NG ORTOGRAPIYANG ITÁWIT**

MENSAHE

MENSAHE

Republic of the Philippines
DEPARTMENT OF EDUCATION
Regional Office No. 02(Cagayan Valley)
Regional Government Center, Carig Sur
Tuguegarao City, 2500

Mabuhay DepEd Rehiyon 02!

Isang malaking tagumpay para sa DepEd Rehiyon 02 sa tulong ng Komisyon sa Wikang Filipino (KWF) ang makabuo ng ortograpiya para sa iba't ibang katutubong wika sa Lambak Cagayan. Bílang kauna-unahang rehiyon sa buong bansa na may pinakamaraming bílang ng ortograpiyang nailimbag ay isang karangalan upang marating ang puso ng bawat mamamayang Filipino hábang hinuhubog natin ang kanilang magandang kinabukasan gámit ang mga katutubong wika para sa kanilang edukasyon.

Ito'y isang patunay na táyo ay sensitibo sa pangangailangan ng ating mag-aaral at sa lahat ng mga adhikain ng ating departamento na mabigyan ng pantay, napapanahon, sapat at de-kalidad na edukasyon ang lahat ng tao lalong-lalo na ang mga katutubo.

Ang mga ortograpiyang ito ay magsisilbing gabay at batayán ng mga lokal na manunulat ng ating rehiyon upang maisaalang-alang ang isang estandardisadong paraan ng pagsulat (kontekstuwalisasyon) ng mga kagamitang pampagtuturo para sa mga batang mag-aaral gámit ang kani-kanilang mother-tongue.

Hudyat din ito ng ating pagpapalawig sa programang Mother-Tongue-Based Multilingual Education (MTB-MLE) na may layuning maipaliwanag nang mas malinaw. kongkreto at makabuluhan ang mga konseptong dapat maláman ng mga mag-aaral.

Dahil dito, lubos kong pinasasalamatan ang buong Komisyon sa Wikang Filipino sa pamumuno ni Virgilio S. Almario, National Artist sa tulong, suporta at libreng kopya ng mga aklat na ito. Ito ay simbolo ng ating iisang layunin na maiangat ang kalidad ng edukasyon sa ating bansa.

Binabati ko rin ang lahat ng mga manunulat sa walang humpay na paglalaan ng oras at tiyaga sa simula hanggang matapos ang proyektong ito.

Ang tagumpay na ito ay tagumpay nating lahat.
Táyong lahat, TAYO! para sa K to 12.

ESTELA LEON-CARIÑO, EdD, CESO IV
Director III
Officer In-Charge

PAMUKAT

PAMBUNGAD

Ang pagnanais na matugunan ang pangangailangan ng mga lokal na manunulat at guro sa Rehiyon 02 para sa isang estandardisadong pagsulat ng mga kagamitan sa pagtuturo gamit ang katutubong wika ay naging tulay upang mabuo ang mga ortograpiyang ito.

Ito ay naglalaman ng mga ibá't ibáng tuntunin tungkol sa tamang pagbabaybay o ispeling at iba pang mga aspektong may kinalaman sa pagsulat.

Ang ortograpiyang ito ay sinikap na maisaayos upang magabayan ang mga manunulat ng mga kagamitan sa pagtuturo gámit ang katutubong wika na naaayon sa wastong paraan ng pagsulat at may konsistensi sa paggamit ng wika batay sa mga nakalahad na tuntunin.

Inaasahan namin na ito ay makakatulong sa mga guro para mas mapaunlad ang kanilang kakayahan sa pagtuturo ng mother-tongue at bílang pagkilala sa karapatan ng bawat katutubo na mabigyan ng de-kalidad na edukasyon gamit ang kanilang sariling wika.

Nawa'y pahalagahan at gamitin natin ito bílang batayan sa pagsulat ng maikling kuwento, tula, sanaysay, at iba pang mga pangunahing kagamitan sa pagtuturo upang mapangalagaan at mapayabong ang lahat ng mga katutubong wika sa buong Lambak Cagayan.

Dahil sa inyo, ang aklat na ito ay nabuo. Ingatan natin ito.

JAMES D. PAMITTAN
MTB-MLE Supervisor

Itáwit yo isa kanyo unna nga ergo kang Cagayan nga posible nga mawawan. Mari ngammin yo neanak nga Itáwit e mangiusa kanyaw. Massesenut nga mawawan yaw nga ergo ngin.

Kanyo pattuldu kang Itáwit nga ergo kang K-12 kurikulum, dakal yo meuffun na ta senu nakasta keusa na, ta yaw nga ergo, awan nga kagitta na. Immuhuran antare usan zinan ira yo mappapanget nga Itáwit ta senu mari nga mawawan/malippanan.

Importante yaw nga ortograpiya kanyo pattuldu kang Itáwit. Masserbi yaw nga giyya ta senu alistu nga metuldu, mantindiyan antere meusa. Makakoffun yaw kanyo minatturat antare tagaangwa kang istorya, kansiyon, palavvun, antare akkayanan kang Itáwit.

Kanyo paggangwa kang ortograpiya Itáwit, nappasa kang nadduruma nga proseso gitta yo konsultasyon antare pamakurug kanyo kakurwan na ta senu malat antare melahum ngammin kang ergo Itáwit. Aru yo noroffun kanya patturat kanyaw. Pati tu propesyonal nga Itáwit nga naggafu kang nadduruma nga ofisina, tu narretiro ira, mestru,antare mestra kang Universidad, mekakuwa nga opisyales kanyaw nga lugar antare tu miyembro yo grupo Itáwit.

Mari nga perpekto yaw nga ortograpiya. Hinyan siguro ira nga importante nga mari nalahum kanyaw. Yaw gafu na, alawattam mi yo hanna laman nga suhestiyon para kanyo pammakapiyanan na yaw.

Itáwit ang isa sa mga pangunahing wika sa Cagayan na nanganganib na mawala nang tuluyan. Hindi lahat ng mga ipinanganak na Itáwit ay gumagamit nitó. Ang bílang ng mga Itáwit na nagsasalita ng kanilang katutubong wika ay pakaunti nang pakaunti.

Ang pagtuturo ng katutubong wikang sa K-12 kurikulum ay makatutulong para lalong pasiglahin ang paggamit ng wikang Itáwit sa kadahilanang ang Itáwit ay walang katulad. Inaasahang ito ay mapapangalagaan at gagamitin ng susunod na mga henerasyon para hindi tuluyang mawala.

Ang ortograpiyang ito ay napakahalaga sa pagtuturo ng Itáwit. Ito ay magsisilbing gabay para madaling ituro, maintindihan at gamitin ang nasabing wika. Makatutulong din ito sa mga manunulat, tagasalin at mga kompositor sa paglinang ng mga panitikang Itáwit.

Ang paggawa ng ortograpiya sa Itáwit ay dumaan sa iba-ibang proseso ng paggawa kagaya ng konsultasyon, pagpapatutuhanan, pagbalida at serye ng pagwawasto para makuha at maisama ang lahat ng katangian ng wikang Itáwit. Marami ang nagtulong-tulong sa pagsulat ng palabaybayan na ito. Kasáma dito ang mga propesyonal na Itáwit gáling sa iba't ibang ahensiya, mga retiradong personalidad, propesor sa mga Unibersidad, mga respetadong namumuno sa mga komunidad at mga kinatawan ng mga samaháng binuo ng mga Itáwit.

Ang materyal na ito ay hindi ganap o perpekto. Maaring may mga mahahalagang katangian ng wikang Itáwit na hindi nakita at naisama. Dahil dito, magiliw na tinatanggap ang lahat ng mga mungkahi sa lalong ikabubuti at ikakayaman ng ortograpiyang ito upang maging higit na katanggap-tanggap sa mga Itáwit.

1 | GRAFEMA

Neturat yaw nga ortograpiya ta senu mantindiyan antare mavuyat kang kustu yo Itáwit. **Grafema** yo pangakkul kang isa nga grupo ya gannug kan yo sistema yo atturat. Mabuo yo letra antare mari nga letra yo grafema Itáwit.

1.1. Letra ira. Yo **letra** e simbolo yo isa nga gallu kang pagergo.Hinyan ira patinig o bokablo antare katinig o konsonante yo alpabeto. Yo **alpabeto** e patturunug yo letra o titik.

Hinyan duwafulu se walu (28) nga letra yo alpabeto Itáwit. Hinyan itadag na nga neeruma nga guni yo kada isa nga letra. Mevuyat o mabibbig yo kada isa nga letra kang guni Ingles fera laman yo Ññ nga mevuyat alle kang Español.

Aa *ey*	**Bb** *bi*	**Cc** *si*	**Dd** *di*	**Ee** *i*	**Ff** *ef*	**Gg** *dyi*
Hh *eyts*	**Ii** *ay*	**Jj** *dyey*	**Kk** *key*	**Ll** *el*	**Mm** *em*	**Nn** *en*
Ññ *enye*	**Ngng** *endyi*	**Oo** *o*	**Pp** *pi*	**Qq** *kyu*	**Rr** *ar*	**Ss** *es*
Tt *ti*	**Uu** *yu*	**Vv** *vi*	**Ww** *dobolyu*	**Xx** *eks*	**Yy** *way*	**Zz** *zi*

Kanya duwafulu se walu (28) nga letra, katinig yo duwafulu se tallu (23). Ira yaw e: Bb, Cc, Dd, Ff, Gg,

1 | GRAFEMA

Isinulat ang ortograpiya upang maunawaan at mabigkas nang wasto ang Itawit. **Grafema** ang tawag sa isang pangkat ng mga bagay sa isang sistema ng pagsulat. Ang mga grafema sa Itáwit ay binubuo ng mga titik at mga di-titik.

1.1. Mga Titik. Ang **titik** o **letra** ay sagisag sa isang tunog sa pagsasalita. May mga patinig o bokablo at mga katinig o konsonante ang alpabeto. **Alpabeto** ang serye ng mga titik o letra.

Ang alpabetong Itáwit ay binubuo ng dalawampu't walong (28) titik. Ang bawat titik ay kumakatawan sa isang natatanging tunog. Binibigkas o binabasa ang bawat titik sa tunog-Ingles maliban sa Ññ na bigkas-Español.

Aa *ey*	**Bb** *bi*	**Cc** *si*	**Dd** *di*	**Ee** *i*	**Ff** *ef*	**Gg** *dyi*
Hh *eyts*	**Ii** *ay*	**Jj** *dyey*	**Kk** *key*	**Ll** *el*	**Mm** *em*	**Nn** *en*
Ññ *enye*	**Ngng** *endyi*	**Oo** *o*	**Pp** *pi*	**Qq** *kyu*	**Rr** *ar*	**Ss** *es*
Tt *ti*	**Uu** *yu*	**Vv** *vi*	**Ww** *dobolyu*	**Xx** *eks*	**Yy** *way*	**Zz** *zi*

Sa 28 na titik, dalawampu't tatlo (23) ay katinig, ito ang mga sumusunod: Bb, Cc, Dd, Ff, Gg, Hh, Jj, Kk, Ll, Mm, Nn, Ññ, NGng, Pp, Qq, Rr, Ss, Tt, Vv, Ww, Xx, Yy, Zz

Hh, Jj, Kk, Ll, Mm, Nn, Ññ, NGng, Pp, Qq, Rr, Ss, Tt, Vv, Ww, Xx, Yy antare Zz; antare lima nga patinig, ira yaw e: Aa, Ee, Ii, Oo, Uu.

1.2. Mari nga letra. Kang ergo Itáwit, hinyan ira mari nga letra nga meusa gitta na simbolo tunnat antare nadduruma nga bantas. Yo dieresis (¨) e isa tunnat nga meusa kanyo guni yo *schwa*.

Ira yaw nga bantas yo meusa ta senu makasta yo pagergo kang Itáwit kagitta kanyo letra, ergo, parirala antare kanyo makahi-kahi ira.

Mangiusa yo ergo Itáwit kang diyakritikal nga marka kagitta yo metunug: 1. paiwa (`) antare pakupya (^) para kang impit nga guni. 2. Pahilis (´) nga simbolo para kang ergo nga awan na impit. 3.Bantas ira kagitta yo tunnat (.), pananong (?) padamdam (!), kuwit (,) tuldok-kuwit(;) tutuldok (:), antare gallang (-).

Yo keusa yo dudduma peba nga bantas e mebase kang kalakaran kang Filipino nga ergo.

at lima (5) ang patinig, ito ay ang: Aa, Ee, Ii, Oo, Uu.

1.2. Di-titik. Binubuo ang di-titik ng mga tuldik at mga bantas. Ang dieresis (¨) ay isang tuldik na kumakatawan sa tunog na *schwa*.

Ang mga bantas ay kumakatawan sa mga patlang at himig ng pagsasalita sa pagitan ng mga titik at pantig, sa pagitan ng mga salita at mga parirala, at sa pagitan ng mga pangungusap.

Ginagamit sa wikang Itáwit ang diyakritikal na mga marka tulad ng sumusunod: 1. paiwa (`) at pakupya (^) para sa mga tunog na may impit. 2. Simbolong pahilis (´) para sa mga salitang walang impit. 3. Mga bantas tulad ng tuldok (.), pananong (?), padamdam (!), kuwit (,), panaklong (()), panipi (“ ”) , gatlang (–), kudlit (‘), tuldok-kuwit (;), tutuldok, (:), at gitling (-).

Ang mga gamit ng iba pang mga bantas ay sumusunod sa kalakaran sa wikang Filipino.

2 PANTIG ANTARE PALAPANTIGAN

Yo **pantig** o **silaba** e isa nga parte yo guni nga hinyan kan yo isa nga patinig o patinig pati isa o aru nga katinig. Yo kada isa nga patinig (a/e/i/o/u) e isa nga pantig; ngem, mawag yo kada isa nga pantig yo isa nga patinig ta se mabbalin nga pantig. Meamung peba nga hinyan isa laman nga patinig kan yo kada isa nga pantig ngem mabalin nga mas aru kang duwa yo katinig kan yo isa nga pantig

2.1. Nekakuwa ya pantig. Segun kan yo sinunug nga eksplikasyon, yo pantig e awayya na nga hinyan nga isa nga pantig onu isa nga katinig en isa nga patinig. Vulunan yo nekakuwa yo pantig yo neketurat yo simbulo antare itadag yo K yo **katinig** antare P yo **patinig**.

Nekakuwa na	Aggangaryan Ira
P	**a**•tu
KP	**jo, na, ta, ka**
PK	**an**•ta•re
KPK	a•**wan**
KKP	**pla**•to
KKPK	**plan**
KPKK	**dorm**
KKPK	**trak, plan**•tsa
KKPKK	**tsart**
KKPKKK	**shorts**

2 PANTIG AT PALAPANTIGAN

Ang **pantig** o **silaba** ay isang yunit ng tunog na binubuo ng isang patinig o kambal-patinig at isa o higit pang katinig. Bawat patinig (a/e/i/o/u) ay isang pantig; samantala, kailangan ng bawat katinig ang isang patinig upang maging pantig. Dagdag pa, may isa lámang patinig sa bawat pantig samantalang maaaring mahigit sa dalawa and katinig sa isang pantig.

2.1. Kayarian ng pantig. Ang pantig sa wikang Itáwit ay binubuo ng isang patinig, isang katinig at patinig, 2 o higit pang katinig at isang patinig. Ang titik K ay kumakatawan sa **katinig** at ang letra P ay kumakatawan sa **patinig**.

Kayarian	Halimbawa
P	**a**•tu
KP	**jo**, **na**, **ta**, **ka**
PK	**an**•ta•re
KPK	a•**wan**
KKP	**pla**•to
KKPK	**plan**
KPKK	**dorm**
KKPK	**trak, plan**•tsa
KKPKK	**tsart**
KKPKKK	**shorts**

Masita nga kan yo nekakuwa yo pantig e nakabase kan yo estilo kan yo atturat kan sangaw en mari nga kan yo posible nga guni yo isa nga pantig. Gaggahen, mari na nga kayan nga nu hinyan nga ziping nga patinig kanyo pantig megafu kanya maddaggun nga reglamento kanyo patturat kan pantig nga hinyan a ziping nga patinig. Masita pay nga kanyo pantig nga hinyan duwa o nu si mas aru nga katinig e mabalin nga sinakkaw yaw nga ergo kan yo Español o Ingles.

2.2. Pagpapantig kan ergo ira. Yo **pagpapantig** e pabbibillay kan ergo segun kan yo pantig nga neusa kanyaw. Masita yaw kanya mekahi nga grafema o nekaturat nga simbolo. Aggangaryan: /**a•tu**/ atu, /**ba•lay**/ balay. Hinyan kanyaw yo dadduma nga reglamento.

> **Unna**, nu hinyan makkatunug nga katinig kan yo unag yo isa nga ergo, iyamung yo unna kan yo sinunug nga patinig en yo mekadduwa e iyamung pay kan yo sinunug nga pantig. Aggangaryan: /**al•gaw**/ algaw, /**nal•sam**/ nalsam, /**es•tas•yon**/ estasyon, /**os•pi•tal**/ ospital.

> **Mekadduwa**, nu yo unna kan yo tallu nga matturunug nga katinig e M o N antare yo metunug e komforme kan yo BL, BR, DR, PL at TR, yo unna nga katinig M/N

Pansinin na ang mga itinanghal na kayarian ng pantig ay nakabatay sa paraan ng pagsulat sa kasalukuyan at hindi sa posibleng tunog sa isang pantig. Sa gayon, hindi nitó nailalarawan ang pagkakaroon ng kambal-patinig sa pantig dahil sa kasalukuyang tuntunin sa pagsulat ng pantig na may kambal-patinig. Pansinin din na ang mga pantig na may dalawa o mahigit pang katinig ay malimit na taglay ng salitang hiniram mula sa Español o Ingles.

2.2. Pantig at Pagpapantig. Ang **pagpapanitig** ay paraan ng paghati sa isang salita alinsunod sa mga pantig na ipinambuo dito. Nakabatay ito sa grafema o nakasulat sa mga simbolo. Halimbawa:/**a•tu**/ (atu), /**ba•lay**/ (balay). Narito ang ilang tuntunin:

> **Una**, kung may dalawang magkasunod na katinig sa gitna, ang unang katinig ay isinasama sa unang pantig, samantalang ang pangalawang katinig ay nagiging bahagi ng susunod na pantig. Halimbawa: /**al•gaw**/ algaw (araw), /**nal•sam**/ nalsam (maasim), /**es•tas•yon**/ estasyon (estasyon), /**os•pi•tal**/ ospital (ospital).
>
> **Ikalawa**, kapag ang una sa tatlong magkakasunod na katinig ay M o N at ang kasunod ay alinman sa BL, BR, DR, PL, at TR, ang unang katinig

e metadday kan yo unna nga patinig antare yo tumunug nga duwa nga katinig e mevulun kan yo tumunug nga pantig. Aggangaryan: /**a•lam•bri**/ alambri, /**tem•plo**/ templo, /**sen•tro**/sentro, /**si•lin•dro**/ silindro.

2.3. Zinoble nga Pantig. Nu mamegafu kan KP ya ergo, yo unna nga pantig yo madoble. Mesimmu yaw nu hinyan panlapi yo salitang-ugat. Aggangaryan: /**mab•bab•bay•le**/ mabbabbayle, /**ma•ka•tu•tu•rat**/ makatuturat, /**mat•to•to•yang**/ mattotoyang.

(M/N) ay isinasama sa unang patinig at ang sumunod na dalawang katinig ay napupunta sa kasunod na pantig. Halimbawa: /**a•lam•bri**/ alambri (alambre), /**tem•plo**/ templo, /**sen•tro**/ sentro, /**si•lin•dro**/ silindro.

2.3. Dobleng Pantig. Kung nagsisimula sa KP ang salita,ang unang pantig ang madodoble. Nangyayari ito kung may panlapi ang salitang-ugat. Halimbawa:
/**mab•bab•bay•le**/ mabbabbayle (magsasayaw),
/**ma•ka•tu•tu•rat**/ makatuturat (sulat nang sulat),
/**mat•to•to•yang**/ mattotoyang (mamamasyal).

3 PADDELETRA NGA AVVUYAT

Isa-isa nga mevuyat kan mapiya yo patturunug yo letra ira nga hinyan kan yo ergo, pantig, akronim, daglat, inisyals, simbolo nga meusa kan agham antare dudduma peba.

3.1. Pantig

Atturat	Paddeletra
ka	/key-ey/
tan	/ti-ey-en/
ham	/eyts-ey-em/
bri	/bi-ar-yu/

3.2. Ergo

Atturat	Paddeletra
mapiya	/em-ey-pi-ay-way-ey/
tuttug	/ti-yu-ti-ti-yu-dyi/
fefeg	/ef-i-ef-i-dyi/
bavi	/bi-ey-vi-ay/

3 PAGBAYBAY NA PABIGKAS

Isa-isang binibigkas sa maayos na pagkakasunod-sunod ang mga letrang bumubuo sa isang salita, pantig, akronim, daglat, inisyals, simbolong pang-agham at iba pa.

3.1. Pantig

Pagsulat	Pagbigkas
ka	/key-ey/
tan	/ti-ey-en/
ham	/eyts-ey-em/
bri	/bi-ar-yu/

3.2. Salita

Pagsulat	Pagbigkas
mapiya (mabuti)	/em-ey-pi-ay-way-ey/
tuttug (upô)	/ti-yu-ti-ti-yu-dyi/
fefeg (pamaypay)	/ef-i-ef-i-dyi/
bavi (baboy)	/bi-ey-vi-ay/

3.3. Akronim

Atturat	Paddeletra
CAGELCO (Cagayan Electric Cooperative)	/kapital si-kapital ey-kapital dyi-kapital i-kapital el-kapital si-kapital o/
CAR (Cordillera Administrative Region)	/kapital si-kapital ey-kapital ar/
DAR (Department of Agrarian Reform)	/kapital di-kapital ey-kapital ar/
CHED (Commission on Higher Education)	/kapital si-kapital eyts-kapital i-kapital di/
ALS (Alternative Learning System)	/kapital ey-kapital el-kapital es/

3.4. Daglat

Atturat	Paddeletra
elem. (elementarya)	/i-el-i-em tunnat/
supt. (superintendent)	/es-yu-pi-ti tunnat/
sch. (school)	/es-si-eyts tunnat/
hon. (honorable)	/eyts-o-en tunnat/
pres. (presidente)	/pi-ar-i-es tunnat/

3.3. Akronim

Pagsulat	Pagbigkas
CAGELCO (Cagayan Electric Cooperative)	/kapital si-kapital ey-kapital dyi-kapital i-kapital el-kapital si-kapital o/
CAR (Cordillera Administrative Region)	/kapital si-kapital ey-kapital ar/
DAR (Department of Agrarian Reform)	/kapital di-kapital ey-kapital ar/
CHED (Commission on Higher Education)	/kapital si-kapital eyts-kapital i-kapital di/
ALS (Alternative Learning System)	/kapital ey-kapital el-kapital es/

3.4. Daglat

Pagsulat	Pagbigkas
elem. (elementarya)	/i-el-i-em tuldok/
supt. (superintendent)	/es-yu-pi-ti tuld0k/
sch. (school)	/es-si-eyts tuld0k/
hon. (honorable)	/eyts-o-en tuld0k/
pres. (presidente)	/pi-ar-i-es tuldik/

3.5. Inisyals

3.5.1. Tolay antare Meusa ira

Atturat	Paddeletra
MLQ (Manuel L. Quezon)	/kapital em-kapital el-kapital kyu/
CVMC (Cagayan Valley Medical Center)	/kapital si-kapital vi-kapital em-kapital si/
Fernando Poe Jr.	/kapital ef-kapital pi-kapital dyey/
tv (television)	/ti-vi/
cp (cellphone)	/si-pi/

3.5.2. Institusyon/Grupo

Atturat	Paddeletra
IP (Indigenous People)	/kapital ay-kapital pi/
GSP (Girl Scouts of the Philippines	/kapital dyi-kapital es-kapital pi/
PTA (Parent-Teacher Association)	/kapital pi-kapital ti-kapital ey/
SDS (Schools Division Superintendent	/kapital es-kapital di-kapital es/
TECS (Tuguegarao East Central School)	/kapital ti-kapital i-kapital si-kapital es/

3.5. Inisyals

3.5.1. Mga Tao at Bagay

Pagsulat	Pagbigkas
MLQ (Manuel L. Quezon)	/kapital em-kapital el-kapital kyu/
CVMC (Cagayan Valley Medical Center)	/kapital si-kapital vi-kapital em-kapital si/
Fernando Poe Jr.	/kapital ef-kapital pi-kapital dyey/
tv (television)	/ti-vi/
cp (cellphone)	/si-pi/

3.5.2. Institusyon/Pangkat

Pagsulat	Pagbigkas
IP (Indigenous People)	/kapital ay-kapital pi/
GSP (Girl Scouts of the Philippines	/kapital dyi-kapital es-kapital pi/
PTA (Parent-Teacher Association)	/kapital pi-kapital ti-kapital ey/
SDS (Schools Division Superintendent	/kapital es-kapital di-kapital es/
TECS (Tuguegarao East Central School)	/kapital ti-kapital i-kapital si-kapital es/

3.5.3. Simbolo kan Agham antare Matematika

Atturat	Paddeletra
H_2O (Hydrogen Oxide)	/kapital eyts-tu-kapital o/
Au (gold)	/kapital ey-yu/
km (kilometro)	/key-em/
kg (kilogramo)	/key-dyi
ft (feet)	/ef-ti/

3.5.3. Simbolo sa Agham at Matematika

Pagsulat	Pagbigkas
H_2O (Hydrogen Oxide)	/kapital eyts-tu-kapital o/
Au (gold)	/kapital ey-yu/
km (kilometro)	/key-em/
kg (kilogramo)	/key-dyi
ft (feet)	/ef-ti/

4 | PADDELETRA NGA ATTURAT

4.1. Keusa yo Walu nga Bahu nga Letra. Kang Itáwit, kan yo walu (8) nga bahu nga neamung nga letra gitta yo Cc, Ff, Jj, Ññ, Qq, Vv, Xx at Zz e apat (4) yo hinyan nga gallu na kang Itáwit. Yaw i Jj, Ff, Vv, antare Zz. Aggangaryan:

Jj	**badjáw**
	jo
	ju
	ján
	kadjáw
Ff	**afi**
	afutu
	afuku
	fefeg
	sifun
Vv	**bavi**
	avuk
	uvovug
	mavulun
	vuna
Zz	**kazzing**
	zinagan
	ziwanan
	zimigi
	zingzing

4 PAGBAYBAY NA PASULAT

4.1. Gámit ng Walong Bagong Letra. Sa Itáwit, sa walong (8) bagong dagdag na titik sa Filipino na Cc, Ff, Jj, Ññ, Qq, Vv,Xx at Zz ay 4 lámang ang radikal na pagbabagong naidagdag sa alpabeto. Ito ang Jj, Ff, Vv, at Zz, Halimbawa:

Jj	**badjáw** (bagyo)
	jo (heto)
	ju (iyon)
	ján (saan)
	kadjáw (sigaw)
Ff	**afi** (apoy)
	afutu (puso ng saging)
	afuku (apo)
	fefeg (pamaypay)
	sifun (sipon)
Vv	**bavi** (baboy)
	avuk (buhok)
	uvovug (salita)
	vulun (sáma)
	vuna (tirá)
Zz	**kazzing** (kambing)
	zinagan (dinuguan)
	ziwanan (kanan)
	zimigi (kaliwa)
	zingzing (dingding)

Meusa laman yo duma nga appat nga letra nga Cc, Ññ, Qq antare Xx kattu takkaw nga ergo pati kattu firmi nga ngahan yo tolay, lugar, meusa pati makamakuwa. Aggangaryan:

Cc	**computer**
	Cagayan
	Carol
	coupon
	card
Ññ	**Sto. Niño**
	Malacañang
	Griño
	El Ñiño
	La Niña
Qq	**Quintana**
	Quezon Hill
	Quirino
	Quizagan
	Quintos
Xx	**xerox**
	x-ray
	Mozilla Firefox
	Microsoft Excel
	Axe

4.2. Bahu nga Natakkaw nga Ergo. Meusa yo walo nga amung nga letra kang bahu nga ergo kang Español, Ingles, antare, tanakwan nga banyaga nga ergo. **Mari kalippanan: bahu nga matakkaw.** Mari mawag nga itoli kang orihinal nga ispeling yo ergo nga pa-abakada yo ispeling na. Aggangaryan, mari nga

Magagamit lámang ang ibang apat na letra na Cc, Ññ, Qq, at Xx sa hiram na salita at sa pantanging ngalan ng tao, lugar, bagay at pangyayari. Halimbawa:

Cc	**computer**
	Cagayan
	Carol
	coupon
	card
Ññ	**Sto. Niño**
	Malacañang
	Griño
	El Ñiño
	La Niña
Qq	**Quintana**
	Quezon Hill
	Quirino
	Quizagan
	Quintos
Xx	**xerox**
	x-ray
	Mozilla Firefox
	Microsoft Excel
	Axe

4.2. Bagong Hiram na Salita. Ginagamit din ang walong dagdag na titik sa mga bagong hiram na salita mulang Español, Ingles, at ibang wikang banyaga. **Tandaan: mga bagong hiram**. Ang ibig sabihin, hindi kailangang ibalik sa orihinal na anyo ang mga hiram na salitang lumaganap na sa baybay ng mga ito

metoli yo F kang orihinal nga *forma* yo Español ta nabayag nga meusa yo **porma** ngin, pati yo deribatibo na nga **pormál**, **impormál**, **pormalísmo**, **pormalidád**, **depormidád**, pati aru peba. Mari metoli kang *firma* yo **pirma**, *ventana* yo **bintana**, *calle* yo **kalye**, *jamon* yo **hamon**, *existencia* yo **eksistensiya**, *zapatos* yo **sapatos**.

4.3. Dana nga Ergo Español

4.3.1. Mabaybay ngammin yo ergo ira nga naggafu kang Español alle kagitta na pelaman kang Itáwit. Aggangaryan:

Español	**Itáwit**
baño	baNYo
lappao	lappAW
espejo	espeHO
cofun	KOfun
baguitolay	baGItolay

4.3.2 Mari nanguli yo baybay yo ergo nga naggafu kang karwan nga ergo kang Filipinas. Aggangaryan: **jambangan** (Bahasa Sug) para kang maseta, **masjid** (Mëranaw) para kang balay paddasalan yo Muslim, **avid** (Ivatan) para kang guwapa, **vakul** (Ivatan) para kang pattalakug kang ulu.

4.3.3. Mawag nga metoli kang guni nga o yo ergo Español nga hinyan nga ultimo letra nga o ngem

alinsunod sa abakada. Halimbawa, hindi dapat ibalik ang F ng orihinal na forma sa Español dahil ginagamit nang matagal ang **pórma** patí ang mga deribatibo nitóng **pormál**, **impormál**, **pormalísmo**, **pormalidád**, **depormidád**, atbp. Hindi rin dapat ibalik ang **pírma** sa *firma*, ang **bintanà** sa *ventana*, ang **kálye** sa *calle*, ang **tséke** sa *cheque*, ang **pinyá** sa *piña*, ang **hamón** sa *jamon*, ang **eksisténsiyá** sa *existencia*, ang **sapátos** sa *zapatos*.

4.3. Lumang Salitang Español

4.3.1. Lahat ng salitang gáling sa salitang Español ay baybayín sa paraang malápit sa wikang Itáwit. Narito ang ilan sa mga halimbawang salita:

Español	Itáwit
baño	baNYo
lappao	lappAW
espejo	espeHO
cofun	KOfun
baguitolay	baGItolay

4.3.2 Panatilihin ango rihinal na anyo ng mga salitang mula sa ibang katutubong wika ng Filipinas. Agangaryan: **jambangan** (Bahasa Sug) para sa halaman, **masjid** (Mëranaw) para bahay-dasalan ng mga Muslim, **avid** (Ivatan) para sa maganda, **vakul** (Ivatan) para sa pantakip ng ulo.

4.3.3. Ang mga salitang Español na nagtatapos sa titik o ngunit nagiging u sa Itáwit ay kailangang bigkasin

nagiging u kang Itáwit ta tanakwan ngin yo akkahi kang O antare U. Yan ta dapat makahi nga **kampo** yo kampu kang Itáwit nga naggafu kang Español nga *campo*. Hinyan peba nga aggangaryan ira:

Espanol	**Itáwit**
gobierno	**gobyerno** mari "gobyernu"
juzgado	**husgado** mari "husgadu"
infierno	**infiyerno** mari " infiyernu"
insenso	**insens**o mari " insensu"
baño	**banyo** mari "banyu"

4.4. Pattakaw Meusa yo Walu nga Bahu nga Letra. Yo ngammin nga bahu nga letra kang alpabeto yo meusa kang pattakaw kang Filipino, Español, antare Ingles. **Unna**, kang pangngalang pantangi nga natakkaw kang banyaga nga ergo, aggangaryan: **Charles**, **Ceferino**, **Catherine**, **Colorado**, **Fidel**, **Feliza**, **San Fernando**, **Filipinas**, **Jason**, **Jennifer**, **St. Joseph**, **Jupiter**, **Beijing**, **Niñez**, **Quiroga**, **Quirino**, **Vicente**, **Vladimir**, **Nueva Vizcaya**, **Vancouver**, **Xerxes**, **Maximo**, **Mexico**, **Zenaida**, **Zion**, **Zobel**, **Zanzibar**. **Mekaduwa**, kang termino kang Agham antare tanakwan nga termino nga teknikal, aggangaryan: **carbon dioxide**, **Albizia falcataria**, **jus sanguinis**, **quorum**, **quo warranto**, **valence**, **x-axis**, **oxygen**, **zeitgeist**, **zero**, **zygote**. **Mekatallu**, kang uvovug nga naziyat nga ireispel, aggangaryan: **cauliflower**, **flores de mayo**, **jaywalking**, **queen**, **quiz**, **mix**, **pizza**, **zebra**.

na nang wasto sapagkat magkaiba na ang bigkas ng O sa U. Kaya, ang *campo* sa Español na binibigkas noon bilang kampu ay kailangang bigkasin ng kampo. Narito pa ang ilang halimbawa:

Espanol	**Itáwit**
gobierno	**gobyerno** hindi "gobyernu"
juzgado	**husgado** hindi "husgadu"
infierno	**infiyerno** hindi " infiyernu"
insenso	**insenso** hindi " insensu"
baño	**banyo** hindi "banyu"

4.4. Panghihiram Gámit ang 8 Bagong Titik. Sa kasalukuyan, sa gayon, ang lahat ng walong dagdag na titik sa alpabeto ay ginagamit sa tatlong pagkakataón ng panghihiram mula sa mga wikang banyaga. **Una**, sa mga pangngalang pantangi na hiram sa wikang banyaga, halimbawa: **Charles**, **Ceferino**, **Catherine**, **Colorado**, **Fidel**, **Feliza**, **San Fernando**, **Filipinas**, **Jason**, **Jennifer**, **St. Joseph**, **Jupiter**, **Beijing**, **Niñez**, **Quiroga**, **Quirino**, **Vicente**, **Vladimir**, **Nueva Vizcaya**, **Vancouver**, **Xerxes**, **Maximo**, **Mexico**, **Zenaida**, **Zion**, **Zobel**, **Zanzibar**. **Ikalawa**, sa mga katawagang siyentipiko at teknikal, halimbawa: **carbon dioxide**, **Albizia falcataria**, **jus sanguinis**, **quorum**, **quo warranto**, **valence**, **x-axis**, **oxygen**, **zeitgeist**, **zero**, **zygote**. **Ikatlo**, sa mga salita na mahirap dagliang ireispel, halimbawa: **cauliflower**, **flores de mayo**, **jaywalking**, **queen**, **quiz**, **mix**, **pizza**, **zebra**.

5 ZIPING NGA PATINIG

Kang enteru, mawawan yo unna nga patinig kang ziping nga patinig nga I+(A, E, O) antare U+(A, E, I) nu mesingit yo Y antare W kang atturat. Matalyanan kang Y yo orihinal nga I antare kang W yo orihinal nga U kang diptonggo. Kuntsaw yo makuwa kang **kompanYA** (*compañia*), **akasYA** (*acacia*), **tenYEnte** (*teniente*), antare **benepisYO** (*benepicio*); kang **indibidWAl** (*indibidual*), **agWAdor** (*aguador*), **sinigWElas** (*chineguelas*), **perWIsyo** (*prejuicio*). Puwede nga kayan nga patinig nga nakafi yo I antare U nu mekompara kang A, E, O. Mawawan yo guni yo I antare U nu natalyanan kang Y antare W. Pansinan peba: massolo nga pantig yo ziping nga patinig nu matalyanan kang Y o W yo unna nga patinig.

Pero hinyan nga appat nga eksepsiyon kanyaw:

5.1. Unna nga eksepsiyon: Nu yo ziping nga patinig e tumunug kang katinig kan yo unna nga pantig yo ergo kagitta yo **pIYAno** (*piano*), **pIYEsa** (*pieza)*, **kIYOsko** (*kiosco*), **tUWAlya** (*toalla*), **pUWErsa** (*fuerza*). Tangngattan mu: nagadduwa kang duwa nga pantig yo ziping nga [atinig nga hinyan kan yo mekadwa nga pantig yo diin o tuldik.

5.2. Mekaduwa nga eksepsiyon: Nu yo kambal katinig e tumunug kan yo duwa o mas aru peba nga kumpol-

5 KAMBAL-PATINIG

Sa pangkalahatan, nawawala ang unang patinig sa mga kambal-patinig na I+(A, E, O) at U+(A, E, I) kapag siningitan ng Y at W sa pagsulat. Ang ibig sabihin, napapalitan ng Y ang orihinal na I at ng W ang orihinal na U sa diptonggo. Ganito ang nagaganap sa **kompanYA** (*compañia*), **akasYA** (*acacia*), **tenYEnte** (*teniente*), at **benepisYO** (*benepicio*); sa **indibidWAl** (*indibidual*), **agWAdor** (*aguador*), **sinigWElas** (*chineguelas*), **perWIsyo** (*prejuicio*). Maaaring ipaliwanag ang pangyayari na ang I at U ay inuuring mga patinig na mahinà kung ikokompara sa mga patinig na A, E, O na itinuturing namang mga patinig na malakas. Sa gayon, naglalaho ang tunog ng I at U kapag napalitan ng tunog na Y at W. Pansinin pa: isang nagsasariling pantig ang kambal-patinig na napalitan ng Y o W ang unang patinig.

Ngunit may apat na kataliwasan dito:

5.1. Unang kataliwasan: kapag ang kambal-patinig ay sumusunod sa katinig sa unang pantig ng salita. Halimbawa, **pIYAno** (*piano*), **pIYEsa** (*pieza)*, **kIYOsko** (*kiosco*), **tUWAlya** (*toalla*), **pUWErsa** (*fuerza*). Pansinin: nahahati sa dalawang pantig ang kambal-patinig at nása ikalawang pantig ang diin o tuldik.

5.2. Ikawalang kataliwasan: kapag ang kambal-katinig ay sumusunod sa dalawa o mahigit pang

katinig (*consonant cluster*) kan yo unag yo ergo gitta: **ostIYA** (*hostia*), **infIYErno** (*infierno*), **leksIYOn** (*leccion*), **eleksIYOn** (*eleccion*); **lenggUWAhe** (*lenguaje*), **engkUWEntro** (*encuentro*), **biskUWIt** (*biscuit*). Pedagohiko yaw nga eksepsiyon ira.

Yo pattalan kan yo unna nga patinig e isa nga estilu tase mapalawa yo pantig ira antare moffunan ira yo maggigilammu (mas laman tu mari sanay kang Español)kang pagdedeletra kang ergo. Panonopan,kagitta yo puwede kalituwan yo magigilammu ira e nu kunasi da nga ideletra yo induSTRYa " (*industria*) o "iMPLWeNSYa" (*infuencia*). Nu azzan da yo unna nga patinig nga I antare U nga naddurummuk yo katinig ira. Mas laman nga nalampaw yo pagdedeletra kanyo ergo industriya / **in•dus•tri•ya**/ o impluwensiya /**im•plu•wen•si•ya**/.

5.3. Mekatallu nga eksepsiyon: Nu yo ziping nga patinig e tumunug kan yo guni yo H. Gitta: **estratehIYA** (*estrategia*), **kolehIYO** (*colegio*), **rehIYOn** (*region*). Yo H e isa nga nakafi nga katinig yan ta mawawan yaw nu awan yo kavulun na nga patinig. Kagitta yo mesimmu kan yo kawawan na yaw kang **perwisyo** (*prejuicio*). Imposible yaw kan yo ergo nga "kolehyo" o "rehyon" nga mabbalin "koleyo" o "reyon" yo aktuwal nga pavvuyat nu mari mapayyan kang diin/puwersa yo H nga awan katunug na nga patinig.

5.4. Mekappat nga Eksepsiyon: Nu yo ziping nga

kumpol-katinig (*consonant cluster*) sa loob ng salita. Halimbawa: **ostIYA** (*hostia*), **infIYErno** (*inferno*), **leksIYOn** (*leccion*), **eleksIYOn** (*eleccion*); **lenggUWAhe** (*lenguaje*), **engkUWEntro** (*encuentro*), **biskUWIt** (*biscuit*). May layuning pedagohiko ang kataliwasang ito.

Ang pagpapanatili sa unang patinig ay isang paraan ng " pagpapaluwag" sa mga pantig at upang matulungan ang mga mag-aaral (lalo na ang hindi sanay sa Espanyol) sa pagpapantig ng salita. Isipin,halimbawa, ang magiging kalituhan ng estudyante kung paano papantigin ang "induSTRYa" (*industria*) o "iMPLWeNSYa" (*infuencia*) kapag inalis ang unang patinig na I at U at nagkumpulan ang mga katinig. Samantala, higit na magaan itong mapapantig sa anyong industriya /**in•dus•tri•ya**/ o impluwensiya/**im•plu•wen•si•ya**/.

5.3.Ikatlong kataliwasan: kapag ang kambal-patinig ay sumusunod sa tunog na H. Halimbawa, **estratehIYA** (*estrategia*), **kolehIYO** (*colegio*), **rehIYOn** (*region*). Ang H ay isang mahinang katinig kayâ naglalaho ito kapag walang kasamang patinig, gaya sa naganap na paglalaho nitó sa **perwisyo** (*prejuicio*). Imposible, sa gayon ang anyong "kolehyo" o "rehyon" dahil magiging " koleyo" o "reyon" ang karaniwang aktuwal na bigkas kapag hindi binigyan ng tanging diin ang H na walang kasunod na patinig.

5.4. Ikaapat kataliwasan: kapag ang kambal-patinig ay nása dulo ng salita at may diin ang bigkas sa

patinig e hinyan kan yo duhu yo ergo antare hinyan diin/puwersa yo kevuyat yo unna nga patinig yo orihinal. Gitta **ekonomIYA** (*economia*), **pilosopiYA** (*filosofia*), **heograpIYA** (*geografia*). Kagitta na ira yaw nga ergo, hinyan nga mallawan nga varyant nga "ekonomya" pati "pilosopya."

5.5. Nasikan nga Patinig ira. Nu dudduma, awan nga problema kan yo ziping nga patinig ira nga hinyan masisikan ira nga unna nga patinig (AEO). Fuwera ira kan yo tanakwan nga varyant, puwede na nga ideletra ira yaw nga awan singit yo Y o W. Gitta na **baul** (*baul*), **haula** (*haula*), **leon** (*leon*). Mepangngat nga tangngattan tu dati nga panuttulan kang diptonggo AU nga kagitta AO nga hiniyan kanyo ordenansa i Dr. Jose Rizal kattunay, nga yo mekaduwa nga patinig e mevuyat nga W. Yaw yo gafu na nga yo varyant nga haula e hawla. Yaw yo maddaggun nga mavulun ira sangaw kan yo karwan nga ergo hinyan diin/puwersa kan yo unna patinig yo diptonggo.

unang patinig ang orihinal. Halimbawa, **ekonomIYA** (*economia*), **pilosopIYA** (*filosofia*), **heograpIYA** (*geografia*). Sa mga naturang halimbawa, may lumilitaw nang varyant na " ekonomya" at " pilosopya."

5.5. Malalakas na Patinig. Sa kabilâng dako hindi nagdudulot ng ganitong sigalot ang mga kambal-patnig na may malakas na unang patinig (A,E,O). Maliban sa ilang variant, maaring baybayin ang mga ito nang walang sinigt na Y o W. Halimbawa, **baul** (*baul*), **haula** (*haula*) **leon** (*leon*). Maaaring ituring na varyant lámang ng **idea** ang **ideya**, ng **ideal** ang **ideyal**. Gayunman, dapat pansinin ang nakagawiang pagturing sa diptonggo AU na katulad ng AO, at kaugnay ng panukala ni Rizal noon, ang ikalawang patinig ay pinatutunog na W. Pansinin ding nagaganap ito kapag ang diin ay násà unang patinig ng diptonggo.

6 ZIPING NGA KATINIG ANTARE DIGRAPO NGA SK, ST, SH, KT

Makahi nga **ziping nga katinig** o **digrapo** yo duwa nga mattunug nga katinig nga mapaguni kang isa nga pantig.

6.1. Hinyan nga SK antare ST. Kan yo ergo Itáwit, meusa yo SK antare ST gitta na **kontest** (*contest*), **test**, **disk**, antare dudduma ergo ira.

6.2. Awan nga KT. Mari meusa yo KT (CT) ta mari mamba mevuyat yo T kan yo bikat yo K kan yo unag yo isa nga pantig gitta: **aspek** yo *aspect*, **korek** yo *correct* antare awayya na pay kanya **sabjek** yo *subject*. Yo dudduma nga ergo ira e kagitta na: **abstrak** (*abstract*), **adik** (*addict*), **kontak** (*contact*).

6.3. Digrapo nga CH antare SH. Yo digrapo e ziping nga katinig nga mevuyat nga hinyan isa guni na gitta yo: *chesse*, *check*, *chopstick*, at ng SH sa *shooting*, *shop*, *workshop*, *ambush*, *brush*. Yo CH e nabayag ngin nga puwede talyanan kang TS nu natakkaw kang ergo Español antare ergo Itáwit. Kagitta na:

Español	Itáwit
tsismis (*chismes*)	tsin
tsapa (*chapa*)	katsaw
tsampaka (*champaca*)	
letsugas (*lechugas*)	

6 KAMBAL-KATINIG AT DIGRAPONG NGA SK, ST, SH, KT

Maituturing na **kambal-katini**g o **digrapo** ang dalawang magkadikit na katinig na pinatutunog sa loob ng isang pantig.

6.1 Pasók ang SK at ST. Sa wikang Itáwit, ginagamit ang anyong **kontest** (*contest*), **test**, **disk**, at ibang salitang katulad.

6.2. Walang KT. Gayunman, hindi tinatanggap ang KT (CT) diumano pinatutunog ang T sa tabi ng K sa loob ng isang pantig. Sa gayon, **aspek** ang *aspect*, **korek** ang *correct*, at maaring **sabjek** ang *subject*. Narito pa ang ilang halimbawa: **abstrak** (*abstract*), **adik** (*addict*), **konek** (*connect*), **kontak** (*contact*).

6.3 Digrapong CH at SH. Ang digrapo ay kambal-katinig na binibigkas nang may isang tunog, gaya ng CH sa *chesse*, *check*, *chopstick*, at ng SH sa *shooting*, *shop*, *workshop*, *ambush*, *brush*. Ang CH ay matagal nang tinapatan ng TS sa Tagalog kapag nanghiram sa Español at wikang Itáwit.

Español	**Itáwit**
tsismis (*chismes*)	tsin (tara)
tsapa (*chapa*)	katsaw (halika)
tsampaka (*champaca*)	
letsugas (*lechugas*)	

7 | PATTALI NGA E/I ANTARE O/U

7.1. Disiplina kan yo pavvuyat kang E/I antare O/U. Parte yo paddisiplina kan yo pavvuyat yo pattali yo E kanyo I antare O kanyo U. Wayya nga kuwan yo I yo E kang gafu ira nga ergo ira gitta na: "iskandalo" annet kang **eskandalo,** "istasyon" annet kang **estasyon**, "istilo" annet kang **estilo**, "minudo" annet kang **menudo,** antare kang duduma nga ergo. Ngem, mari puwede talyanan yo I kan yo gafu yo E kan yo ergo ira gitta na: **estero**, **estranghero**, **erehe**, antare **eredero**. Awayya na nga mapattali yo U kang O kan yo ergo nga gitta na "kuryente" annet kang **koryente**, "Kuryano" annet kang **Koreano**, "dunasyon" annet kang **donasyon**, "murado" annet kang **morado**, "kumpanya" annet kang **kompanya**, "sumbreru" annet kang **sombrero**, "pulitika" annet kang **politika**.

7.2. Senyas kang Español o kang Ingles. Kan yo pattali yo E/I awayya na nga senyas yo E kanyo ergo ira yo Español nga mamegafu kang ES ta senu mesinna ira yo ergo ira Ingles nga maggi kagitta yo guni ngem mamegafu kang S. Kagitta na:

eskandalo (*escandalo*)	**iskandal** (*scandal*)
estasyon (*estacion*)	**isteysiyon** (*station*)
espesyal (*especial*)	**ispesyal** (*special*)
esmarte (*esmarte*)	**ismart** (*smart*)
eskuwela (*escuela*)	**iskul** (*school*)

7 | PAGPAPALITANG E/I AT O/U

7.1. Disiplina sa Pagbigkas ng E/I at O/U. Bahagi disiplina sa ating dila ang tuntunin upang maibukod ang E sa I at ang O sa U. Pahihintuin ng naturang disiplina ang balbal na ugaling gawing I ang E sa umpisa ng mga salita, gaya ng " iskandalo" sa halip na **eskandalo**, " istasyon" sa halip sa **estasyon**, " istilo" sa halip na **estilo**, "minudo" sa halip na **menudo**,atbp. Bagaman nakapdagtatakang hindi napalitan ng I ang unang E sa **estero**, **estranghero**, **erehe**, at **eredero**. Mapipigil din ang ugaling palitán ng U sa O sa gaya ng "kuryente" sa halip na **koryente**, "Kuryano" sa halip na **Koreano**, "dunasyon" sa halip na **donasyon**, "murado" sa halip na **morado**, "kumpanya" sa halip na **kompanya**, "sumbreru" sa halip na **sombrero**, "pulitika" halip na **politika**.

7.2. Senyas sa Español o sa Ingles. Sa kaso ng E/I, magiging senyas ang E sa mga salitang Español na nagsimula sa ES upang ibukod sa mga salitang Ingles na halos katunog ngunit nagisisimula sa S, gaya sa sumusunod:

eskandalo (*escandalo*)	**iskandal** (*scandal*)
estasyon (*estacion*)	**isteysiyon** (*station*)
espesyal (*especial*)	**ispesyal** (*special*)
esmarte (*esmarte*)	**ismart** (*smart*)
eskuwela (*escuela*)	**iskul** (*school*)

estandarte (*estandarte*) **istandard** (*standard*)
estilo (*estilo*) **istayl** (*style*)
eskolar (*escolar*) **iskolar** (*scholar*)

7.3. Nu Mattali yo Katinig. Kan yo pattali yo O kan yo O/U awayya na nga pattalyan yo O kang U nu nanguli yo katunug nga katinig kan yo unag yo pantig. Mesimmu yaw kan yo pattali yo M kang N nu mamegafu yo katunug nga pantig kang B/V antare P/F. Gitta na: **kumperensiya** kang *conferencia*. Natalyanan yo U kang O kan yo nesimmu nga pattali yo metunug nga N kang M megafu kan yo pattunug yo P/F. Yaw yo kegafanan yo pattali yo U kang O kang orihinal nga ergo Español, kagitta na:

kumbensiyon (*convencion*)
kumpisal (*confesar*)
kumbento (*convento*)
kumporme (*conforme*)
kumportable (*confortable*)

Mari mavullun yo pattali yo U kang O kan yo ergo nga “kumpanya” antare “kumpleto” ta mawag nga ideletra kang *compania* antare *completo* megafu ta orihinal yaw ira nga ergo Español. Yo letra M yo firmi nga katunug yo O kang orihinal. Gafu na yaw,manawag nga mari nga kuwan kang U yo O nu yo N ya orihinal nga katunud yo ergo ira, gitta na: **monumento** (*monumento*), **kontrata** (*contrata*), **kontrobersiya** (*controvercia*), antare **konsumo** (*consumo*).

estandarte (*estandarte*) **istandard** (*standard*)
estilo (*estilo*) **istayl** (*style*)
eskolar (*escolar*) **iskolar** (*scholar*)

7.3. Kapag Nagbago ang Katinig. Sa kaso ng O/U, ipinahihintulot ng O sa U kapag nagbago ang kasunod na katinigsa loob ng patinig. Nagaganap ito sa pagpapalit ng N sa M kapag nag-uumpisa ang kasunod na pantig sa B/V at P/F. Halimbawa, ang anyong **kumperensiya** ng *conferencia*. Napalitan ng U ang O kaugnay ng naganap ng pagpapalit ng kasunod na N sa M dahil sumusunod sa P/F. Ito rin ang katwiran sa pagpalit ng U sa O sa orihinal ng salitang Español sa sumusunod:

kumbensiyon (*convencion*)
kumpisal (*confesar*)
kumbento (*convento*)
kumporme (*conforme*)
kumportable (*confortable*)

Hindi sakop ng tuntunin ito ang "kumpanya" at "kumpleto" na dapat baybayíng **kompanya** at **kompleto** dahil *compania* at *completo* ang orihinal sa Español. Letrang M na talaga ang kasunod ng O sa orihinal. Kaugnay ng tuntunin, malinaw din na hindi dapat gawing U ang O kung ang orihinal na kasunod sa mga salitang gaya ng **monumento** (*monumento*), **kontrata** (*contrata*), **kontrobersiya** (*controvercia*), at **konsumo** (*consumo*).

8 TULDIK IRA

8.1. Isa Forma, Tan-tanakwan nga Vuyat. Makomplikado yo agergo nu panonotan yo tan-tanakwan nga ergo ira kang Filipinas nga pareho yo ispeling pero duma yo kayat na nga kayan antare kevuyat na. Aggangaryan, unna nga neusa i Marcelo H. del Pilar yo **layà** kattu 1882 para kang *libertad* yo Español. Tanakwan yaw kang **láya** (malumay) yo Bikol antare Bisaya nga isa nga pangmanangat-ammori. Tanakwan pay yo **layá** (mabilis) yo Itáwit antare Ilokano nga luya kang Tagalog. Tanakwan pay yo **layâ** (maragsa) yo Bisaya para kang nagangu nga don antare tangkay, pati kang **layâ** (maragsa) para kang ilahas kang Tagalog antare lanta kang Bisaya.

Kang Itáwit, duwa laman yo tuldik: **malumay** antare **mabilis** nga pareho nga hinyan nga simbolo na nga (´). Aggangaryan:

Malumay	**Mabilis**
átu	awán
ávvut	avúk
sínag	silawán
vúlan	vuyát
zíhut	zimigí

8 | MGA TULDIK

8.1. Isang Anyo, Iba-Ibang Bigkas. Nagiging komplikado pa ang problema sa bigkas kapag isinaalang-alang ang mga salita sa ibang katutubong wika ng Filipinas na may magkakahawig na ispeling ngunit iba-iba ang kahulugan dahil sa iba-ibang bigkas. Halimbawa, ang **layà** (malumi) ay unang ginamit noong 1882 ni Marcelo H. del Pilar bílang katumbas ng *libertad* sa Español. Iba ito sa **láya** (malumay) sa Bikol at Kabisayaan na isang uri ng lambat na pangisda. Iba rin ang **layá** (mabilis) ng Ilokano na tumutukoy na halamang-ugat na lúya ng mga Tagalog. Iba rin ang **layâ** (maragsa) sa Kabisayaan na tumutukoy sa layak at mga tuyong dahon at tangkay, at sa pang-uring **layâ** (maragsa) na ilahas para sa mga Tagalog at lantá para sa Kabisayaan.

Sa Itáwit, dalawa lámang ang tuldik: **malumay** at **mabilis** na parehong sinasagisag ng (´). Narito ang ilang halimbawa:

Malumay	**Mabilis**
átu (aso)	awán (wala)
ávvut (butas)	avúk (buhok)
sínag (araw)	silawán (silangan)
vúlan (buwan)	vuyát (bigkas)
zíhut (ligo)	zimigí (kaliwa)

Maski awan nga **malumi** (`) antare **maragsa** (ˆ) kang Itáwit, dapat magilamuwan yo abbing ira yaw nga tuldik ta hinyan yaw kang tanakwan nga ergo yo Filipinas. Aggangaryan:

páli—Dana nga Tagalog para kang pattalyanan kang paggalalak.
palí—Ivatan para kang pattulpag.
palì—Kapampangan para kang patu.
palî—Tagalog para kang organo nga kabikat yo sinay, spleen kang Ingles.

8.2. Amung nga Keusan yo Pakupya. Hinyan nga bahu nga tungkulin yo pakupya. Hinyan nga eksperimento nga usan yo simbolo kang impit nga guni kang unag yo ergo kagitta kang Bikol antare Cordillera. Aggangaryan, yo **hâ-dit** kang Bikol nga balisa kang Itáwit e tanakwan kang **hadit** nga pag-iingat. Mangikwa kang pakupya kang utun yo patinig antare mangikwa kang gallang kabalin yo pantig. Aggangaryan:

lî-muhen (Tiboli) mammanuk nga mangiddan kang babala
tî-sing (Tiboli) saklang
kasâ-lan (Bikol) liwat
bâ-go (Bikol) bahu
hû-lung (Ifugaw) panggafut kang balakag
sâ-bot (Ibaloy) dayo

9.3. Tuldik Patuldok. Bahu nga tuldik yo napaddesisyunan nga usan ta se mairepresenta

Kahit walang malumi (`) at maragsa (ˆ) sa Itáwit, mahalaga pa ring mapag-aralan ito ng mga batà dahil mayroon ito sa ibang mga wika ng Filipinas. Halimbawa:

páli—Sinaunang Tagalog para kang pagpapalitan ng katatawanan.
palí—Ivatan para sa pagpulpol ng dulo.
palì—Kapampangan para sa init o alab.
palî—Tagalog para sa organo sa tabi ng bituka, spleen sa Ingles.

8.2. Dagdag na Gámit ng Pakupya. May bagong tungkulin din ang pakupya. May eksperimento ngayon na gamitin itong simbolo sa impit na tunog sa loob ng isang salita na nagaganap sa Bikol at mga wika sa Cordillera. Sa Bikol, halimbawa, ang **hâ-dit** ay balísa at iba sa **hadít** na nauukol sa pag-iingat. Ipinahihiwatig ang impit sa loob ng salita sa pamamagitan ng tuldik pakupya sa ibabaw ng patinig at gitling pagkatapos ng pantig. Halimbawa:

lî-muhen (Tiboli) ibong nagbibigay ng babala ang huni
tî-sing (Tiboli) singsing
kasâ-lan (Bikol) kasalanan
bâ-go (Bikol) bágo
hû-lung (Ifugaw) patibong sa daga
sâ-bot (Ibaloy) dayuhan

9.3 Tuldik Patuldok. Isang bagong tuldik ang ipinasiyang palagiang gamítin upang katawanin ang

yo guni nga *schwa* nga hinyan kang Mëranaw, Pangasinan, Ilokano, Kinaray-a, Kuyonon, Kankanaëy, antare Ibaloy. Nengahan yo tuldik patuldók kanyaw antare kapareho yo *umlaut* o *dieresis* (¨) nga alle ziping nga tunnat kang utun yo patinig. Hinyan yo agangaryan ira:

wën (Ilokano) katapat yo on
kën (Ilokano) katapat yo pay
këtkët (Pangasinan) katapat yo kassig
silëw (Pangasinan) katapat yo afi
utëk (Pangasinan) katapat yo utak
tëlo (Mëranaw) katapat yo tallu

Ta senu paoffun kang mangiusa kang computer, hinyan yo talahanayan yo i-type ta senu makabuo kang letra nga hinyan tuldik na o nu espesyal nga karakter:

a	e	i
á – Alt 160	é – Alt 130	í – Alt 161
à – Alt 133	è – Alt 138	ì – Alt 141
â – Alt 131	ê – Alt 136	î – Alt 140
	ë – Alt 137	

bigkas na *schwa* na matatagpuan sa mga katutubong wikang gaya ng Mëranaw, Pangasinan, Ilokano, Kinaray-a, Kuyonon, Kankanaëy, at Ibaloy. Tinawag itong tuldik patuldók at kahawig ng *umlaut* o *dieresis* (¨) na tíla kambal na tuldok sa ibabaw ng patinig. Narito ang ilang halimbawa:

wën (Ilokano) katapat ng oo
kën (Ilokano) katapat ng din/rin
këtkët (Pangasinan) katapat ng kagat
silëw (Pangasinan) katapat ng ilaw
utëk (Pangasinan) katapat ng utak
tëlo (Mëranaw) katapat ng tatlo

Bílang dagdag na tulong sa mga gumagamit ng computer, narito ang talahanayan ng mga dapat tipahin para makabuo ng mga titik na may tuldik at ng iba pang espesyal na karakter:

a	e	i
á – Alt 160	é – Alt 130	í – Alt 161
à – Alt 133	è – Alt 138	ì – Alt 141
â – Alt 131	ê – Alt 136	î – Alt 140
	ë – Alt 137	

o	u
ó – Alt 162	ú – Alt 163
ò – Alt 149	ù – Alt 151
ô – Alt 147	û – Alt 150

Ñ	Alt 165
ñ	Alt 164
•	Alt 0183 (gituldok; tuldok sa pagpapantig)
ˆ	Alt 0136
´	Alt 0180
`	Alt 096
¨	Alt 0168
’	Alt 0146 (upang maiwasan ang baligtad [‘])
–	Alt 0150 (gatlang en)
—	Alt 0151 (gatlang em)

o	u
ó – Alt 162	ú – Alt 163
ò – Alt 149	ù – Alt 151
ô – Alt 147	û – Alt 150

Ñ	Alt 165
ñ	Alt 164
•	Alt 0183 (gituldok; tuldok sa pagpapantig)
ˆ	Alt 0136
´	Alt 0180
`	Alt 096
¨	Alt 0168
’	Alt 0146 (upang maiwasan ang baligtad [‘])
–	Alt 0150 (gatlang en)
—	Alt 0151 (gatlang em)

9 | KEUSA YO GALLANG

9.1. Kang Metotoli nga Ergo. Meusa yo gallang kanya ergo ira nga metotoli.

hanna-hanna
orat-orat
gabi-gabi
parit-parit

Nu maturut kan duwa yo pantig yo ergo, yo gafu nga duwa nga pantig laman yo metoli. Gitta:

bali-balittag
suntu-suntukan
pali-palito

Pansinan: Metotoli yo buu nga unna nga pantig nu dudduwa laman yo pantig yo ergo. Ngem mari nga metoli ngin yo ultimo nga katinig yo mekadduwa nga pantig nu maturut duwa yo pantig yo ergo.

isa-isa
tangnga-tangngan
tattamit-tammitan

Ngem, nu inyan unlapi, mekivu kanyo gafu nga

9 | GAMIT NG GITLING

9.1. Sa Inuulit na Salita. Ginagamit ang gitling sa mga salitang inuulit:

hanna-hanna
orat-orat
gabi-gabi
parit-parit

Kung mahigit dalawang pantig ang salita, ang unang dalawang pantig lámang ang inuulit. Halimbawa:

bali-balittag
suntu-suntukan
pali-palito

Pansinin: Inuulit ang buong unang dalawang pantig kung may dalawang pantig lamang ang salita. Ngunit hindi inuulit ang panghuling katinig ng ikalawang pantig kapag mahigit dalawang pantig ang salita.

isa-isa
tangnga-tangngan
tattamit-tammitan

metotoli. Gitta:

nappattu-pattu
nadukka-dukkal
pabbali-balittaran

9.2. Kang Mesissa nga Pantig nga Guni. Meusa yo gallang kang onomatopeikongkang patturat kang aggirisa nga pantig nga guni Gitta yo:

tik-tak
ding-dong
plip-plap
tsk-tsk
rat-ta-tat

9.3. Kang Paggurunngay yo Katinig antare Patinig. Meusa yo gallang tasenu paggurangayan yo pantig nga katinig yo duhu na antare yo metunug nga pantig ay mamegafu kang patinig. Aggangaryan:

pag-asa
pang-ulu (rumenta nga meusa kang ulu)
tsap-istik
brawn-awt

Ngem, mangiusa kang gallang kang ergo nga manomfut kang patinig yo unna nga pantig nu pangngalang pantangi yo katunug na:

pa-Tuguegarao

Ngunit kung may unlapi, isinasama ito sa unang bahaging inuulit. Halimbawa:

nappattu-pattu
nadukka-dukal
pabbali-balittaran

9.2. Sa Isahang Pantig na Tunog. Gayunman, ginagamit ang gitling sa onomatopeikong pagsulat sa mga iisahing pantig na tunog, gaya sa sumusunod:

tik-tak
ding-dong
plip-plap
tsk-tsk
rat-ta-tat

9.3. Sa paghihiwalay ng Katinig at Patinig. Ginagamit ang gitling upang paghiwalayin ang pantig na nagtatapos sa katinig at ang sumusunod na pantig na nagsisimula sa patinig. Halimbawa:

pag-asa
pang-ulu (gámit sa ulo)
tsap-istik
brawn-awt

Ngunit ginagamitan ng gitling ang salita kahit nagtatapos sa patinig ang unang pantig kapag pangngalang pantangi ang kasunod:

taga-Capatan
taga-Tuguegarao
ma-Jollibee

antare nu yo ergo e sinakkaw nga inyan kang orihinal nga ispeling yo katunug na:

pa-cute, ngem **pakyut**
ipa-cremate, ngem **ipakrimeyt**
maki-computer, ngem **makikompiyuter**

9.4. Kang Bahu nga Tambalan. Meusa yo gallang kang babbahu nga tambalan nga ergo gitta yo:

anat-riku
anat-pobre
katurug-manut

9.5. Kang Patturat kang Orat. Meusu-usa yo gallang tasenu paggungayan yo numero kang orat entre fetcha nga hinyan ika-, kunne pay kang pabbilang kang orat, numero o nu mevuyat, nga matadday kang alas- gitta yo:

meka-8 kang umma ngem ikawalu kang umma
meka-9 kang Marso ngem ikasiyam kang Marso
meka-100 anibersaryo, ngem ikasiyen nga anibersaryo
alas-12 kang algaw, alas dose kang algaw
alas-3 kang giram, alas-tres kang giram

Tangngattan: Kanayun nga mevuyuvuyat yo orat nga

pa-Tuguegarao
taga-Capatan
taga-Tuguegarao
ma-Jollibee

at kapag salitang banyaga at nasa orihinal na baybay ang kasunod:

pa-cute, ngunit **pakyut**
ipa-cremate, ngunit **ipakrimeyt**
maki-computer, ngunit **makikompiyuter**

9.4. Sa Bagong Tambalan. Ginagamit ang mga gitling sa mga bagong tambalang salita, gaya sa sumusunod:

anat-riku
anat-pobre
katurug-manut

9.5. Sa Pagsulat ng Oras. Ginagamit ang gitling upang ihiwalay ang numero sa oras at petsang may ika- gayundin sa pagbilang ng oras, numero man o binabaybay, na ikinakabit sa alas- gaya sa sumusunod:

ika-8 ng umaga, ngunit ikawalo ng umaga
ika-9 ng Marso, ngunit ikasiyam ng Marso
ika-100 anibersaryo, ngunit ikasandaang anibersaryo
alas-12 ng tanghali, alas-dose ng tangahali
alas-3 ng hapon, alas-tres ng hapon

ala-una.

9.6. Kang Katunug yo "De." Meusu-usa yo gallang kang ergo nga hinyan unlapingde- nga nalat kang ergo Español nga kebalinan na "magangwa meusa yo":

de-kolor
de-bola
de-lata
de-kahon
de-bote

9.7. Kang Apelyido. Meusu-usa yo gallang kang apelyidu ira yo babbay nga nakiatawa tasenu mepasingan yo orihinal nga apelyidu da kattu kamaginganay da pebalaman. Gitta:

Carmen Guerrero-Napkil
Gilda Cordero-Fernando
Genoveva Edroza-Matute
Gliceria Marella- Villavicencio
Anastacia Giron- Tupas

Nu meusa mabit kang lallaki, gitta kan yo kaso i Graciano Lopez-Jaena, yo gallang ay meusa kabalin yo apelyido yo ina.

Tandaan: Laging binabaybay ang oras na **ala-una.**

9.6. Sa Kasunod ng "De." Ginagamitan ng gitling ang salitang may unlaping de- mula sa Espanyol na nangangahulugang "sa pamamagitan ng" o "ginawa o ginagamit sa paraang. " Halimbawa:

de-kolor
de-bola
de-lata
de-kahon
de-bote

9.7. Sa Apelyido. Ginagamitan ng gitling ang mga apelyido ng babaeng nag-asawa upang ipakita ang orihinal na apelyido noong dalaga pa.
Halimbawa:

Carmen Guerrero-Napkil
Gilda Cordero-Fernando
Genoveva Edroza-Matute
Gliceria Marella- Villavicencio
Anastacia Giron- Tupas

Kapag ginamit ang anyong ito sa lalaki, gaya sa kaso ni Graciano Lopez- Jaena, ang apelyido pagkatapos ng gitling ang apelyido sa ina.

Ang mga Bumuo ng Ortograpiyang Itáwit

Mga Manunulat:
Susan. A. Pagulayan
Analiza E. Talattad
Natividad P. Carag
Augusta D. Sales
Clifford E. Abad

Tagasuri:
Inocencio T. Carag, PhD
Marites S. Lingan, PhD
Noemi O. Obsena, PhD

Tagasubaybay:
James D. Pamittan
Director Estela Cariño
Leila P. Areola
Gilbert N. Tong

Lupon ng Tagapayo (Elders):
Catalina B. Tuppil
Aida B. Talamayan
Domer T. Addatu
Cornelio T. Agabin
Jacinta A. Taguibao
Paulina A. Escala

KOMISYON SA WIKANG FILIPINO
Gusaling Watson, 1610 Kalye J. P. Laurel
Malacañang Complex, San Miguel, Maynila
Tel. (02) 736-2525 / 736-2524 / 736-2519
www.facebook.com/angkomisyonsawikangfilipino
komfil@kwf.gov.ph
www.kwf.gov.ph

9 789710 197934